

ERIK TOTH¹

Uskoki – pirati ali družbeni uporniki?

Izvleček: Socialno uporništvo (ali socialna nepokorščina) je tema, ki je v preteklosti burila duhove, v zadnjih letih pa se spet pojavlja v tekstih akademikov. Med zanimivejše primere, ki so težko opredeljivi znotraj socialnega uporništva, sodijo uskoki s svojo dvojnostjo. Plačanci in hkrati pirati porajajo veliko vprašanj glede umestitve znotraj pojma socialnega uporništva. Se pa je treba obenem vprašati, ali je danes sploh še dovolj prostora za (iskanje) Robin Hooda?

Ključne besede: uskoki, pirati, družbeno uporništvo, Jadransko morje, Hobsbawm

UDK: 930.85:323.269

Uskoks: Pirates or Social Bandits?

Abstract: The topic of social banditry (or social rebellion), which used to cause a stir in the past, has resurfaced in the academic writings of the recent years. One of the more interesting cases, not easily defined in the context of social banditry, is the Uskoks with their duality. As mercenaries-cum-pirates, they prompt many questions about their placement within the concept of social banditry. But there is a further question to consider: is there any room left nowadays (to search) for Robin Hood?

Key words: Uskoks, pirates, social banditry, the Adriatic Sea, Hobsbawm

¹ Erik Toth je mladi raziskovalec na Inštitutu za zgodovinske študije, UP ZRS, in doktorand na programu Zgodovina Evrope in Sredozemlja na Fakulteti za humanistične študije v Kopru. E-naslov: erik.toth@zrs.upr.si.

Uvod

Članek primarno sloni na proučevanju nelegalnih praks na področju Beneške Slovenije v novoveškem obdobju. Osrednja tema so posamezniki in/ali skupine, ki se ukvarjajo z nelegalnimi praksami, njihovi vzgibi, vpliv na skupnost, v kateri izvajajo nelegalne prakse, odziv oblasti na tovrstne ilegalne dejavnosti itn. Usmerjen sem predvsem na slovensko Istro, vendar se je pri tem težko omejiti, vedoč, da te lahko raziskovalna pot popelje daleč onstran tako etnične kot tudi državne² meje in ti ponudi nove ideje, razloge ali zgolj primere, ki so del tvoje splošne raziskave. Na ta način sem se 'spotaknil' ob uskoke.

Tako kot nelegalne prakse v slovenski Istri so tudi uskoki slabo proučena tematika v slovenskem zgodovinopisju. Ko sem pregledoval literaturo, vezano na tematiko nelegalnih praks, in prijel v roke knjigo *Bandits*, enega izmed pomembnejših akterjev 20. stoletja na področju nepokorščine, Erica Hobsbawma, sem ugotovil, da avtor v svoj tekst ni vključil uskokov. V knjigi sicer najdeš hajduke, najbrž dovolj reprezentativno skupino za nepokorščino z območja Balkana, v katero so morda samodejno padli uskoki, vendar to ni odgovor na vprašanje, zakaj ni Hobsbawm uskokov upošteval v svoji knjigi o družbeni nepokorščini. Ravno zaradi tega sem se odločil, da bom natančneje pregledal uskoško zgodovino in poskušal postaviti nekaj vprašanj, ki bi lahko privedla do zanimivih, argumentiranih odgovorov.

Pri tem je treba pogledati pomembna dela o družbenem uporništvu v istrskem (in beneškem) novem veku. Omeniti moramo zlasti

---

² V takratnih in današnjih časih.

zgodovinarke Wendy Bracewell in Slavko Šmitran, saj sta obe objavili izjemni monografiji o uskokih. Poleg njiju je treba opozoriti na Miroslava Bertošo in njegovo delo *Zlikovci i prognanici*, v katerem predstavlja različne oblike socialnega uporništvu v Istri. Poleg Bertoše je za ozemlje Beneške republike in tematiko socialnega uporništvu pomemben Claudio Povolo s svojimi deli *Liturgie di violenza lungo il lago in Zanzanu*. Ne smemo pa pozabiti na temeljno knjigo o socialnem banditizmu Erica Hobsbawma, *Bandits*, ki bo rabila kot primerjalna literatura z drugimi deli, tudi s področja socialnega uporništvu.

V besedilu je tako obravnavana specifična populacija, poznana z imenom uskoki, ki je v zgodovinopisju izpostavljena predvsem v obdobju novega veka (med 16. in 18. stoletjem). Ta skupnost je delovala in živela v severovzhodnem predelu Jadranskega morja, natančneje na širšem območju današnjega hrvaškega mesta Senj.³ Senj kot njihovo središče, dom, oporišče. V zgodovinskih zapisih so predstavljeni predvsem kot uspešni (najemniški) vojščaki, po drugi strani pa so poznani tudi kot pirati.

V nalogi skušamo s predstavitvijo uskokov in njihovega splošnega življenja navezati uskoško delovanje na Hobsbawmovo teorijo socialne nepokorščine (ali uporništvu). Ali je v njihovem delovanju kaj robinhoodovskega? Ali so bili zgolj eni izmed številnih kriminalcev jadranskega prostora, s katerimi so se ubadale (nekatero) takratne velesile?

Socialna nepokorščina ali uporništvu, ki se je kot tema pojavila v 60. letih 20. stoletja, še ni popolnoma raziskana tema, predvsem na lokalnem in regionalnem območju, in je bila v zelo kratkem obdobju deležna številnih kritik, ki so predvsem obsojale Hobsbawmovo metodologijo in posploševanje ter prekomerno povezavo (zgolj) s folkloro.

³ Ponekod so poznani tudi kot senjski Uskoki.

Poleg iskanja analogije med uskoki in socialnim uporništvom bomo skušali primerjati to skupino z eno izmed uporniških skupin sodobne zgodovine. Izbrali smo zapatiste,⁴ ki so delovali v mehiškem dolgoletnem oboroženem konfliktu⁵ v začetku 20. stoletja.

V nalogi želimo nekoliko bolje spoznati uskoke in razumeti njihove vzgibe. Velik poudarek je na odnosu med uskoki in Beneško republiko, s katero je imela uskoška skupnost zapleten odnos. Uskoška populacija je z vidika antropologije in zgodovinopisja edinstvena in izredno zanimiva, saj ima v svojem bistvu veliko nasprotij in nelogičnosti, odgovorov na nekatera interdisciplinarna vprašanja pa je preveč, da bi jih vnesli v raziskavo. Usmerjeni smo namreč v iskanje povezave s socialnim uporništvom in poskusu aktualiziranja tako njihovega delovanja kot tudi njihove vezi s socialno nepokorščino.

Nelegalne prakse

Nelegalne uskoške prakse so bile številne in pogoste predvsem na (ob)mejnih območjih Beneške republike, katere območje je v veliki večini tesno povezano z morjem. Morje, ki – tako meni Braudel – na svoj način združuje in ločuje, omogoča in ovira. Nezakonite dejavnosti so omogočale nekaterim skupinam velik zaslužek, drugim zgolj preživetje. Tovrstne prakse ni nujno opredeljevati kot zgolj nelegalna opravila, ki so jih izvajali deviantni posamezniki ali skupine oz. kriminalci, temveč je treba pogledati še z drugega zornega kota nujnosti, ki je ljudi ali skupnosti silila v izbor za oblast neprimerne in nesprejemljivega načina življenja, ki so v večini primerov lahko škodili ekonomskim in demografskim faktorjem širše skup-

---

⁴ *Zapatista* – ime člana revolucionarnega gverilskega gibanja, ki ga je okoli leta 1910 ustanovil Zapata.

⁵ Sprva revolucija, ki se je čez čas pretvorila v večstransko državljansko vojno.

nosti, pokrajine ali celo države. Ponekod sicer poznamo ljudstva ali plemena, ki niso v nelegalnih praksah videla nič napačnega, pa tudi oblasti so včasih spregledale njihovo ilegalno ravnanje, ker je to velikokrat pomenilo manj težav za oboje.

Večji problem pa je konkretnejša opredelitev nelegalnih praks na raziskovanem območju in njihovih izvajalcev. Med nelegalne prakse na istrskem območju bi lahko npr. vključili tihotapstvo, razbojništvo in morebiti tudi hujše oblike kriminalnih dejanj, kot so npr. umori. Ne smemo pa obiti tudi prakse izgnanstev (*bandi*), ne ravno kot oblike nelegalne prakse, temveč tudi kot morebitne (ponekod tudi poglavitne) posledice. To potrjuje in poudarja pomen (ob)mejnega območja Beneške republike, ki ga je ponazarjal istrski polotok,⁶ in širše območje, poimenovano 'oltremar', v katero lahko štejemo še območje današnjega Kvarnerskega zaliva in večji del priobalnih predelov Dalmacije. Skupna točka nelegalnih praks je v zavračanju formalnih družbenih norm, torej življenje na robu zakona, četudi si popolnoma integriran prebivalec območja, v katerem se ilegalne zadeve izvajajo.

Severovzhodni Jadran je bil stičišče različnih strukturnih elementov, ki so omogočali in vzdrževali nelegalne prakse. Pokrajina je bila omejena z naravnimi viri in prebivalstvo se je zaradi tega čez čas sistemsko naučilo različnih neagrarnih in pogosto ilegalnih dejavnosti. Prestopanje meje je prej pomenilo vir preživetja kot omejitev. Odpor posameznika lahko torej razumemo tudi kot prilagajanje. Naš namen je torej proučitev nelegalnih praks, njihovega dolgotrajnega vpliva na prebivalstvo, odziva prebivalstva ter države in ugotavljanje, na kakšen način so se spreminjale nelegalne

⁶ Istrski polotok je bil razdeljen med Serenissimo in avstrijsko monarhijo, kar pomeni, da so bili izgnanstva ali pobegi podkategorija nelegalnih praktikantov znotraj že nelegalnih praks.

prakse glede na spreminjajoče se pomene in vloge meja, pa tudi tega, kako je to vplivalo na dinamiko razmerij med prebivalstvom in državo.

Na območju novoveškega severovzhodnega Jadrana in beneške Istre skušamo poiskati konotacije med samimi praksami in pojmovnim okvirom “družbenega uporništva” (ali socialne nepokorščine), ki ga je priznani zgodovinar Eric Hobsbawm predstavil in utemeljil v 60. letih prejšnjega stoletja. Svojo teorijo je predstavil v (že dopolnjeni izdaji z leta 2000) *Bandits*. Na podlagi analize folkloristike in drugega literarnega ter arhivskega gradiva v zvezi z manjšimi skupinami in njihovim uporom proti družbenim, gospodarskim in pravnim omejitvam ter krivicam, ki so jih povzročali družbenopolitični sistemi, izpostavlja koncept družbenega upornika – razbojnika kot pravičnega maščevalca in dobrega zaščitnika slabotnih in ubogih. Zgodovinar pa se s svojo široko študijo oz. pregledom številnih oblik družbene nepokorščine in različnih družbenih upornikov po svetu znajde pred dejstvom, da so morda opisani posamezniki obstajali tudi v dejanskem svetu.

Uskoki

Beseda uskok(i) izhaja iz srbsko-hrvaške besede “uskoci” oz. glagola ‘uskakati’, kar pomeni po slovensko vskočiti; izhaja pa iz tega, ker je uskoška skupnost ‘vskočila’, ko se je pred Turki umikala in preselila na avstrijsko stran. Uskoki so v ljudskem izročilu označeni kot junaki. Selili so se kot skupina in organizirano poselili dotlej neposeljena območja na ozemlju druge države. Pred Turki se jih je največ umaknilo na ozemlje Hrvaške, Ogrske, Habsburške monarhije in Beneške republike.

Po turški invaziji in prevzemu ozemlja Bosne in Hercegovine v začetku 16. stoletja se je velik del takratnega hrvaškega prebivalstva nemudoma umaknil proti severu Balkanskega polotoka, kar jih je

pripeljalo do Klisa, kjer so ustanovili tudi svojo t. i. uskoško vojsko. Trdnjava v Klisu je dolgo let delovala kot močna obrambna točka⁷ pred Turki, ki so se z zasedbo Bosne in Hercegovine močno približali avstrijskemu in beneškemu ozemlju, kar je tudi pomenilo krajšo pot do evropske notranjosti. Skupina uskoške vojske se je trudila braniti Klis in s tem tudi bližnje ozemlje avstrijske monarhije, tako da je z manjšimi napadi, dobrimi strategijami in piratskimi obleganji onemogočala turško napredovanje ter trgovanje. Leta 1537 je po dolgoletnem obleganju Klis padel v turške roke.

Uskoki so se od tam takoj preselili v mesto Senj, ki je bilo sicer že od okrog leta 1520 naseljeno z znatnim številom uskokov in obrambna točka avstrijske monarhije pred Turki. Sčasoma so Senj in njegova okolica postali tako rekoč sedež uskoške armade, nelegalnih praks in njihovega življenja ter obrambe pred Turki. Habsburžani so jih vključili v takratno Vojno krajino⁸ in izkazali so se za uspešne vojščake in trdno obrambo pred islamskim vdorom.

Ko pa uskoki niso branili mej krščanstva, zlasti pa tedaj, ko niso prejeli plačila od habsburškega vladarja (njihovega neposredno nadrejenega oblastnika), so se prelevili v pirate ter roparje in se preprosto sami dokopali do zelenih potrebščin. Njihove običajne oblike nelegalnih praks so se kazale v napadanju in ropanju trgovskih ladij po Jadranu ne glede na njihovo opredeljenost, pomembnost ali lastništvo. Sprva so ropali turške ladje, sčasoma pa so se lotili tudi papeških, dubrovniških in predvsem beneških (zlasti trgovskih) ladij. Slednjih je bilo največ in ravno zaradi tega so Benečanom povzročali tudi največ težav, kar je ob koncu 16. in v prvi polovici 17. stoletja ustvarjalo velike izgube Serenissimi in je bila

⁷ Predvsem nižinskega in obalnega dela okrog Splita.

⁸ "U konvencionalnim vojnim akcijama, izvođenim pod vodstvom dužnosnika Krajine, sudjelovalo je i po dvoje tisuće uskoka." (Bracewell, 1997, 5.)

primorana vedno znova sprejemati posebne ukrepe za lastno obrambo in profit.

Uskoki so si ustvarili poseben status v jadranskem prostoru, saj sta jih potrebovali za obrambo tako Habsburška monarhija kot tudi Beneška republika, vendar je bil odnos te do uskokov kompleksnejši. Turke so bili sicer razmeroma daleč stran, toda normalno trgovanje Benetk je bilo onemogočeno, to pa je povzročalo stalne razprtije med Benetkami in Habsburžani na eni strani ter Turki in Serenissimo na drugi.

Beneška republika

Takoj po vzpostavitvi lastne republike so Benetke postale ena izmed najmočnejših pomorskih velesil v Jadranu. Kot močan dejavnik na območju jadranskega in sredozemskega prostora so močno vplivale na njegovo gospodarsko in politično podobo: dolga stoletja je republika postavljala pravila v pomorstvu in trgovini ter si celotno Jadransko morje prilastila in ga preimenovala *Golfo di Venezia*.⁹

Njihova hitra ekspanzija vse od kopenskega predela današnje severne Italije pa do Cipra in Krete je samo poudarjala njeno moč. Njena rast je trajala vse do 15. stoletja, ko so se začeli turški vpadi. Pozneje je vse močnejša prisotnost avstrijske monarhije (in kasneje Habsburžanov) prek tržaškega pristanišča (pa tudi na celinskem področju) v jadranskem bazenu mešala štrene Benečanom, ki so bili prisiljeni v konstantne boje, premirja, dogovarjanja in prilagajanja na 'lastnem dvorišču'.¹⁰ Dodatne težave so jim tudi v 16. stoletju

---

⁹ V prevodu: Beneški zaliv. "Benečani so namreč vsaj od zmage nad gusarji Hrvati in Neretljani na prelomu v drugo tisočletje imeli Jadransko morje za svoje morje. Imenovali so ga kar Golfo di Venezia." (Darovec, 2009, 95.)

¹⁰ "Benečani in Habsburžani so si skočili v lase, takoj ko so v 14. stoletju postali sosedje." (Darovec, 2009, 95.)

poleg turških vpadov in boji z Avstrijci povzročali uskoki, ki so jih pozneje premagali v vojni proti Avstrijcem.¹¹

Na celotnem območju je ključno vlogo pri tem igrala prisotnost dveh upravnih, davčnih in pravnih sistemov do leta 1797, ki med seboj nista posebej dejavno sodelovala pri preganjanju in izročanju zločincev. Še več, vsaj za oba dela Istre (beneškega in avstrijskega) je v političnih centrih veljalo, da so lokalne oblasti neorganizirane in da se zaradi prevelikih stroškov sodnih postopkov namerno opuščata preganjanje in kaznovanje zločinov.

Za območje severovzhodnega Jadrana je pomembno vedeti, da je bila s tridentinskim mirom leta 1535 načrtana meja.¹² Obmejno območje je bilo pomembno, a hkrati obrambno strateško problematično ter pereče za Benetke, ki so se morali venomer 'boriti' proti Avstrijcem, paziti na morebitne njihove napake ali druge načrte za spodkopovanje beneške moči in prevzemanje beneškega ozemlja na istrskem območju, zlasti pa je to oteževalo življenje prebivalcev, ki so bili prepuščeni pritisku obeh velesil. Kot pravi Darovec v svoji knjigi – "[V]ojne in bolezni so bile stalnice demografskih sprememb v Istri."¹³

Na začetku 17. stoletja je Beneška republika na vseh področjih začela nazadovati. Turki so še zmeraj (vse do svojega zadnjega poraza na evropskih tleh leta 1683) napadali in uničevali vse na svoji

¹¹ Uskoška vojna, "kot so imenovali ostre spopade v Istri in Furlaniji v letih 1616–1618, ki so bili v mnogih pogledih za Istro in njeno gospodarsko in demografsko stanje usodni." (Darovec, 2004, 31.)

¹² Začrtana je bila meja, "ob kateri pa so se v naslednjih stoletjih pod vplivom neprestanih političnih trenj med dvema evropskima velesilama, Benetkami in Avstrijo, bili boji za vsako ped zemlje, posekano drevo ali bližnjo vaško mlako, mejni kamen, ukradeno ovco ali požgano njivo." (Darovec, 2009, 89.)

¹³ Darovec, 2009, 105.

poti. Avstrijci so se vojaško in trgovsko razširili in povečali ter okrepili, kar je bil za Benetke tudi slab znak. V tem obdobju se je tudi trgovina prenesla na zahodne evropske obale z okrepljenim trgovanjem z Ameriko, kar je spremenilo Sredozemlje v nekoliko manj zanimiv prostor za trgovino. Na vojaškem področju pa je *Serenissima* konstantno izgubljala ozemlja na Jadranu in se počasi bližala svojemu koncu.

V zgodovinskih zapisih in številnih knjigah se opisuje padec beneške moči in zmanjšanje njenega trgovanja v obdobju prehoda s 16. v 17. stoletje zaradi nakopičenih težav: pirati, vdori Turkov, vedno več tekmecev v Jadranu, stalni problemi z Avstrijci itn. Braudel se v splošnem sicer ne strinja, da bi trgovina stagnirala oz. celo nazadovala ali se v veliki meri preusmerila na kopno, kajti če so bili pirati še vedno dejavni, je po njegovem mnenju to zgolj znak 'živega trgovanja'.

Pri tem ne smemo zanemariti migracij, ki so zelo vplivale na demografsko sliko severovzhodnega Jadrana in skrbele za poseljenost, ki so bila bodisi nerodovitna ali zelo redko poseljena, kar je tudi z vidika pobiranja davkov postal velik problem. Migracije¹⁴ so tako bile že dolgoletna tradicija na ozemlju severovzhodnega Jadrana.¹⁵

---

¹⁴ "Migracije so bile zlasti intenzivne v obdobju od 16. do 17. stoletja, ko so še podkrepile in utrdile že vzpostavljeno kulturno, socialno in etnično dihotomijo med mestom in podeželjem. Mesto, ki je bilo na kulturno in gospodarsko višji stopnji, je posameznikom iz neromanskega okolja z jezikovno in etnično integracijo ter asimilacijo omogočalo vzpon na družbeni lestvici, medtem ko so se na podeželju oblikovali trajni kulturni vzorci v duhu stoletne slovanske prisotnosti, ki so jih nove migracije samo še utrjevale. Gospodarska soodvisnost mesta in podeželja je pogojevala simbiozo, saj je mesto nenasitno pritegovalo proizvode s podeželja, temu pa je stik z mestom zagotavljal stik s svetom, obenem pa obema omogočal preživetje, *modus vivendi*." (Darovec, 2009, 139.)

¹⁵ Istra je "v svoji zgodovini doživljala veliko fluktuacijo prebivalstva iz bližnjih in tudi oddaljenejših krajev. Kljub neugodnim življenjskim

Toda celotni postopek je bil dolgotrajen in neučinkovit, saj se je izkazalo, da nekateri niso imeli dovolj denarja kljub vsem pridobljenim ugodnostim, drugi niso bili primerni za delo na zemlji, nekateri pa so po dolgoletnih težavah z obdelovanjem nerodovitne zemlje preprosto vrgli puško v koruzo. Na tem mestu je treba omeniti še odpor staroselcev do novih prišlekov.

Uskoška vojna

Omenili smo že zelo specifične odnose med uskoki in Beneško republiko. V vojnem obdobju, zlasti ob spopadih s Turki, so Benečani računali na uskoke in jim dali vso svobodo v njihovih piratskih poslih,¹⁶ sicer pa niso bili pretirano navdušeni nad tem uskoškim početjem. Na vse možne načine so se Benečani skušali lotiti rešitve tega problema, toda uskoki se pri tem niso zmenili niti za ukaze habsburške oblasti. Po letu 1590 so se uskoški napadi na trgovske ladje še okrepili (seveda tudi na beneške), pa tudi beneški napadi so postajali vse številnejši. Za Habsburžane so postali uskoki problem šele po vzpostavljenem miru s Turki po turški vojni leta 1606, saj bi s svojim ravnanjem in ropanjem lahko ogrozili težko vzpostavljeni mir.¹⁷ Po ukazu, da se ne sme več ropati brez dovoljenja, bi

---

razmeram je zaradi bližine morja in razvitih mest ter z njimi povezanih ugodnih možnosti trgovanja, kakor tudi specifičnih družbenih odnosov, privlačila ljudi iz zalednih širših območij, značilni družbeni in politični dogodki v sredozemskem prostoru pa so narekovali migracije še iz tega območja.” (Darovec, 2009, 139.)

¹⁶ Kot je nazorno v svoji knjiga zapisala Wendy Bracewell: “While the Republic was at war with the Porte (1537–39 and 1570–73), the Signoria encouraged the uskok actions against the Turk and engaged uskoks in the Venetian forces.” (Bracewell, 1992, 4.)

¹⁷ “The Habsburghs now increasingly viewed uskok actions as a liability, and strictly prohibited unauthorized raiding, but they did not provide subsidies to the Senj garrison to make up for the loss of booty.” (Bracewell, 1992, 5.)

moral po uskoškem mnenju oblastnik nekaj dati tudi v zameno, to pa se ni zgodilo, zato se je piratstvo nadaljevalo.

Beneška republika tudi ni več čakala. Izkoristila je šibkost avstrijskega soseda in povod našla v že številnih trgovskih izgubah zaradi uskoških napadov, zato je leta 1615 napovedala vojno Habsburžanom, znano tudi pod imenom 'uskoška vojna'. Vojna se je končala leta 1617 z zmago Benetk in umikom uskokov: Avstrijci so bili primorani umakniti uskoke in uničiti njihovo ladjevje, to pa je bilo zanje nezaslišano in nesprejemljivo. Naslednje leto so jih premaknili v notranjost hrvaške dežele, natančneje na območje Vojne krajine.

Hobsbawm in družbeno uporništvo

Pri zgodovinopisni obravnavi fenomena socialnega uporništva je bila v evropskem zgodovinopisju velika pozornost posvečena konceptualiziranju pojava razbojništva oz. banditizma in drugih deviantnih družbenih oblik, ki so (bila) v očeh družbe, predvsem pa oblasti in vodilnih v družbi, nevarna in potrebna zatiranja. Eric Hobsbawm izpostavlja koncept socialnega upornika¹⁸ – razbojnika kot pravičnega maščevalca in dobrega zaščitnika slabotnih in ubogih. Avtor izhaja predvsem iz predstavljene splošne ljudske folklore in mitov z različnih koncev sveta, ki so vpisana v tradicijo že vrsto let in vsebujejo podatke o osebah, ki so s svojimi družbeno neprimernimi dejanji pomagale ljudstvu skozi težke čase, hkrati pa kaznovale zlobne voditelje. Najpomembnejši je seveda Robin Hood, za katerega pa Hobsbawm meni, da je najbrž izmišljena figura, čeprav s svojo široko študijo oz. pregledom številnih oblik družbenega uporništva ugotavlja, da so morda opisani posamezniki res obstajali.

---

¹⁸ Koncept izpostavlja v svojih dveh delih: *Primitive Rebels* (1959) in *Bandits* (2000).

Termina družbeni upornik¹⁹ in družbeno uporništvo sta se pojavila šele v 60. letih 20. stoletja, kar pomeni, da pred tem ni bilo poudarka na tovrstni tematiki. Hobsbawm je torej izpostavil temo, ki se je nihče poprej ni konkretnije dotaknil. Po izdaji njegovih del, ki izpostavljajo temo socialnega uporništva, pa so se takoj pojavili kritiki, kot je npr. Anton Blok, ki se ne strinja, da so tovrstni 'heroji' obstajali. Hobsbawmu očita preveliko posploševanje, izhajanje zgolj iz ljudske folklore in premalo konkretiziranja pri izpostavljanju primerov pravega socialnega uporništva. Poznejši kritiki se pridružujejo Bloku in poudarjajo predvsem presplošno rabo in medlo dokazovanje teze o socialnem uporništvu.

Hobsbawm pri opredelitvi "družbenega uporništva" izhaja iz teze, da gre za pretežno ruralno prebivalstvo, ki so z vidika oblasti kriminalci (najpogosteje tihotapci, razbojniki, roparji, itd.), hkrati pa še naprej živijo v okviru lastne vaške skupnosti, ki naj bi jih varovala in nudila zatočišče, ponekod tudi heroizirala.

Pri Hobsbawmovem dojemanju socialnega uporništva lahko najdemo te iztočnice: boj proti oblasti (ali oblastniku), kjer boj poteka v okvirih iskanja pravičnosti in pomoči zatiranim; uporniki so nižjega družbenega porekla; prizadevanje za blaginjo skupnosti; izvajanje nelegalnih dejavnosti in od skupnosti z junaštvom označena dejanja aktivnih upornikov. Družbeni upornik naj bi torej deloval za višji cilj, za druge.

Razmere, v katerih vzniknejo tovrstni borci za ljudske pravice, morajo biti težavne in nesprejemljive za ljudstvo, kar tudi privede do splošnega nezadovoljstva in pojava ilegalnih dejavnosti. Izvajanje teh je ena najpomembnejših (če ne najpomembnejša) značilnosti družbenih upornikov, saj so kot takšni pred

¹⁹ Avtor uporablja izraz *social bandit*, ali prevedeno socialni/družbeni bandit/razbojnik. Tudi termin socialni/družbeni upornik bi bilo ustrezno.

oblastjo že označeni kot družbeno nesprejemljivi in nevarni. Kar pomeni, da jim preostane za delovanje v prid ljudstva zgolj nelegalna dejavnost.

Poleg nezadovoljstva ljudstva z oblastnikom in njegovimi odločitvami (višanje davkov, neupoštevanje ljudskih zahtev itd.), se lahko temu pridružijo še dodatni razlogi, npr. nerodovitna zemlja, številne naravne nesreče, vojno stanje itn. Nekako jasno je, da mešanica teh dejavnikov spodbudi posameznike, da primejo zadeve v lastne roke, da bi preostalim članom skupnosti omogočili boljše življenje, hkrati pa s tem opozorili na ljudsko nestrinjanje in neko-rektno ter napačno delovanje vodilnih.

Terminološka problematika

Problem terminologije se je pokazal že na začetku, saj je bilo treba razjasniti pojem "socialno upornišтво", ki se je intenzivneje pričel uporabljati po objavljeni Hobsbawmovi knjigi *Bandits* v 60. letih 20. stoletja. Od takrat dalje potekajo razprave o tem, ali je socialno upornišтво primeren in sprejet termin ali zgolj nepotrjena oblika opisa splošnega upornišťva.

Prav tako je treba upoštevati tudi zgodovinsko ozadje pojava družbenega upornišťva (na nekaterih območjih) ter specifično ljudsko noto, ki je bila od zmeraj prisotna in je dejansko vplivala na snovalca izraza 'družbeni bandit'. Banditi so bili konstantno vpeti v ljudsko folkloro – ali kot heroji ali kot orodje ustrahovanja otrok in množice, da bi se tako prek ustne dedišćine preprećevala deviantna dejanja. Poleg zgodovinskega je zelo prisoten tudi antropološki in delno tudi sociološki diskurz, ne smemo pa spregledati niti etnološke sfere, ki nam pomaga pri zbiranju dodatnega gradiva in ljudske dedišćine pri obravnavanju te teme (zlasti pri t. i. solidarnostnih kriminalnih dejanjih).

Uskoki: družbeni uporniki?

Na tej točki članka se lahko (ponovno) vprašamo, ali so torej uskoki lahko opredeljeni kot socialni uporniki? Povrhu pa se še vedno vprašujemo, zakaj se Hobsbawm ni zmenil zanje. Odgovor na to vprašanje je sicer težko najti, morda se mu preprosto niso zdeli kot pravi družbeni uporniki, morda jih je neposredno vključil med hajduke ali pa jih je preprosto spregledal. Toda naš namen ni ugotoviti, kaj je in česa ni želel Hobsbawm, temveč ali lahko označimo po nekem splošnem pogledu uskoke kot družbene upornike. Bracewellova nam na neki način to olajšuje, saj sama opredeljuje uskoke.²⁰ Njena opredelitev nas opozarja na problematiko perspektive in dojemanja ne samo posamezne populacije, temveč tudi njenega početja in načina življenja. Vse je torej odvisno od tega, kdo (jih) opisuje. To nas lahko spravi v težavo ali pa nam ponudi večji spekter vidikov, ki nas lahko privedejo do lažjega razumevanje uskoške biti.

Če se osredotočimo na Bracewellovo in njeno predstavitev uskokov, lahko ugotovimo večplastnost orisane skupnosti. Pri opredelitvi je torej pomembno, kdo jih opisuje. Ponekod so predstavljeni kot pirati oz. roparji, kar takoj pomeni neposredno nevarnost in vključitev v nelegalno srenjo, drugod pa so vojaki v službi Habsburžanov, kar pomeni, da so branilci meje in bojevniki proti Turkom, toda s tem se jim odvzame vsa avtonomija, ki naj bi jo v svoji osnovi in delovanju imeli.

²⁰ Bracewellova se v svoji knjigi *The Uskoks of Senj* obregne ob vprašanje glede morebitne povezave Uskokov s pojmom socialnega uporništva: “[S]ome of their contemporaries, particularly the Venetians and the Turks, labeled the uskoks pirates and brigands. To the Habsburgs they were a part of the Military Frontier, referred to as soldiers and servicemen, while those who were not officially part of the paid garrison were singled out as soldiers of fortune (venturini). The Uskoks simply referred to themselves as heroes.” (Bracewell, 1992, 8.)

Opredelevanje uskokov je predvsem vezano na avtorje, ki so pisali o nepokorščini oz. uporništvu, med njimi tudi Hobsbawm, ki naj bi družbenega upornika označili kot heroja pred ljudstvom, hkrati pa kot kriminalca pred oblastjo. V težkih časih se tovrstna populacija zateče po podporo tam, kjer jo zagotovo najde. Načelo pomoči revnim oz. ljudstvu se pri uskokih nekoliko zabriše, ko pomislimo, da so se v službi Habsburžanov, torej oblasti, borili proti Turkom in obenem škodili prebivalstvu²¹ teritorija, na katerem so se izvajali boji. Uskoki so se sicer trudili ohranjati vez z lokalnim prebivalstvom, saj jim oblast ni vedno (in redno) zagotavljala dogovorjene (finančne) podpore.

In tu preidemo na konkretnější odnos lokalnega prebivalstva do upornikov (banditov): Hobsbawm opozarja na glorificiranje banditov, ki da se v imenu podložnikov borijo proti nepravičnim oblastnikom, Bracewellova pa opozarja, da je treba razlikovati med idejami in konkretnimi odnosi, ki so se vzpostavljali med izvajalci nelegalnih praks in drugimi. Nekateri banditi so dejansko delali v prid skupnosti, četudi nenamerno, ponekod tudi z ustrahovanjem. Uskoki so imeli z lokalnim prebivalstvom vodili dvojni odnos, saj so od njih jemali, obenem pa prejemale potrebno podporo. Razumevanje tovrstnega razmerja se lahko najde zgolj v obliki in namenu uskoškega delovanja.

Uskoštvo je bilo za naš prostor edinstveno, saj so se uskoki borili in živeli na stičišču treh držav, ki so med seboj sodelovale in tekmovala. Njihova identiteta je večplastna: bili so avstrijska armada, ki v imenu krščanstva brani meje pred bližajočo se turško nevarnostjo, in najemniške vojake preostalih držav v jadranskem bazenu, po drugi strani pa so jih ti najemniki imeli za grožnjo. Treba je upoštevati tudi dejstvo, da v svojem času niso bili tako edinstveni, kot

---

²¹ V tem razdelku je predvsem mišljeno ruralno oz. kmečko prebivalstvo.

bi si lahko predstavljali, saj so tako na obalah severne Afrike kot tudi Krimskega polotoka podobne skupine oteževale življenje nekaterim oblastnikom.

Na podlagi vseh doslej pregledanih podatkov o uskokih in teorij o družbenem uporništvu je treba poudariti še en dejavnik, ki je ključnega pomena pri razumevanju uskokov in njihovega morebitne označitve za družbene odpadnike: meja oz. obmejno območje.

Obmejna območja so bila zmeraj plodna tla za izvajanje vseh vrst nelegalnih praks. Težava pri uskokih je ravno njihova dvojnost, ki otežuje njihovo morebitno vlogo družbenih upornikov. Njihovi oblastniki in najemniki ter sovražniki jih vsak po svoje označujejo na podlagi interakcij.

Uskoki so bili avtonomna svojevrstna populacija, ki je živela (uradno) pod avstrijsko oblastjo. Del populacije je branil deželo pred t. i. sovražniki Evrope in krščanstva. Od časa do časa so si kaj vzeli od 'premožnih' držav in izkupiček razdelili med člane svoje skupnosti. Njihovo obmejno območje je samo še potrditel njihovega konstantnega boja za preživetje in plodnih tal za izvajanje nelegalnih praks, ki so bila mišljena zgolj za preživetje. Če bi jih primerjali z Robinom Hoodom in njegovo ekipo, bi lahko Habsburžane označili kot predstavnike Riharda Levjesrčnega in Benečane kot šerifa iz Nottinghama in zlobnega princa, le da zaključek ni v prid uskokov.

Navsezadnje so uskoki delali v prid širše skupnosti, jemali tistim, ki imajo (v tem primeru Benetkam in Turkom), in si tako zaradi pogoste nekorektnosti lastnih oblastnikov omogočali normalne življenjske razmere. Njihova posebnost je v tem, da niso jemali lastnim nadrejenim, temveč predstavnikom dveh držav, ki sta se ponašali kot vodilni v jadranskem prostoru. Ne glede na svoje piratske izpade so venomer branili mejo pred sovražnikom, ki bi ob morebitni zmagi napisal drugačno zgodovino. Uskoki so po svoje junaki.

Aktualiziranje problematike

Pri aktualiziranju ni ravno mišljena primerjava uskokov ali njihovega življenja z eno izmed sodobnejših skupin (družbenih) upornikov, temveč poizkus najti primer, ki bi lahko prikazal sodobnejšo obliko družbenega uporništva.

Podob družbenih upornikov, ki jih je Hobsbawm predstavil v svoji teoriji, iz 20. stoletja ni veliko. Skozi zgodovinski čas sta se oblika in dojemanje tovrstne oblike uporništva spremenila. V začetku 20. stoletja so se v več predelih sveta oblikovale povsem nove razmere, nastajale so nove države, nove nacije, potekale so revolucije itn. Nastajala so "t. i. stara gibanja, ki so dajala prednost svobodi večine" (Medica, 2012, 30). Tudi v Mehiki se je pojavila želja po spremembi in okoli leta 1910 se je ljudstvo obrnilo zoper takratnega diktatorja Porfiria Diaza. Potekale naj bi bile demokratične volitve, vendar je Diaz svojega protikandidata zaprl in mu onemogočil sodelovanje. Protikandidat Francisco I. Madero je zbežal iz zapora in se začasno skril v ZDA. Napisal je protestni manifest, v katerem je kritiziral oblast in prebivalstvo spodbujal, naj se obrne zoper diktatorja. Sledila je formacija več vojaških protestniških enot, ki so se tako v svojem kot tudi v imenu Madera borile za pravičnejšo Mehiko. Sledilo je desetletje nestanovitnosti, decentralizacije, menjave oblastnikov, državnih pučev, atentatov in bojev – celotno dogajanje so zgodovinarji označili kot mehiško državljansko vojno.

Znotraj temnega obdobje srednjeameriške države so nastale številne revolucionarne gverilske armade, med katerimi poznamo predvsem villiste in zapatiste.²² Prvi so bili pravi gverilski revolu-

---

²² O zapatistih danes piše dr. Karmen Medica v svojem članku Migracije in nova družbena gibanja: "O zapatistih se je na začetku govorilo kot o oboroženi vstaji Majev v mehiški regiji Chiapas. Organizirani v Zapatistično vojsko narodne osvoboditve (EZLN) se zgledujejo po revolucionarnih

cionarji, ki so se borili, dokler niso Ville ujeli. Zapatiste pa je vodil Emiliano Zapata Salazar, ki je od začetka bojov želel reformo zakonov in več enakopravnosti za kmete. Zahtevali so predvsem agrarno reformo in povračilo pravic ter zemlje avtohtonim prebivalcem dežele. Kot ena izmed posebnosti zapatistov je bila vključenost mladih izobražencev (imenovani 'city boys'), ki so pomagali pri ustvarjanju predlogov sprememb zakonov, svetovali Zapati, zagotavljali medicinsko pomoč in promovirali zapatistične ideje. Poleg izobražencev so zapatisti vključili v svoje vrste tudi veliko žensk, kar je nakazovalo odprtost in večplastnost takratnega prebivalstva in revolucionarnega duha.

Zapatisti so obstajali, vse dokler je živel Zapata. Njega so umorili leta 1919, njegovo telo pa predali oblastem v zameno za denarno nagrado. Zapata je bil v obdobju revolucije pod vplivom nekaterih anarhističnih ideologij svobode in vračanja ter prerazporeditve državne zemlje. Kljub vsemu njegova vojska ni vodila tako krvave politike, kot jo je npr. Pancho Villa.

Zapatiste bi težko poimenovali družbene upornike po vzoru Hobsbawma. Uporniki so seveda bili. Borili so se za pravice podložnih in revnih ter zatiranih avtohtonih prebivalcev, ki so jih evropski priseljeni veleposestniki porinili na rob preživetja s svojimi refor-

---

kmečkih vojskah Zapate in Pancha Ville. Oblast in zasedanje vladnih položajev jih ne zanimata. Zapatisti pravijo, da želijo svet narediti na novo, ustvariti svet dostojanstva, svet humanosti, vendar brez osvojitve oblasti. Njihova maksima *Za vse vse, za nas nič* kaže, da ni pomembno, kdo je na čelu oblasti, pomembno je, da ta upošteva ljudi in 'vlada ubogljivo', da deluje v skladu z ljudskimi interesi in ne zasebnimi interesi strank, posameznih gospodarskih ali verskih skupin. Aktivirajo se s svojih pozicij, s svojim orožjem, to pa so: ideje, besede, videoprodukcije. Zapatisti živijo in oblikujejo skupnost v uporih, imajo lastne šole, bolnišnice, pravni sistem, v vsakodnevem življenju prakticirajo alternativne koncepte družbenosti." (Medica, 2012, 31.)

mami in poslovanjem. Borili so se za Mehiko in za pravičnost. Prebivalstvo, v tem primeru ravno ruralno, je heroiziralo Zapato, kar ga je postavilo med nekakšne družbene upornike, ki so dali vse od sebe za dobro širše skupnosti. Skupnost pa je bila v glavnem podeželska.

Družbeni upornik pa ni le tisti, ki nekemu ali neki instanci jemlje, da bi pomagal posamezni skupnosti ali maščeval krivična dejanja, v osnovi se bori za prebivalstvo, za splošne vrednote družbe in življenja; njegova ilegalna dejanja so le začetek nečesa, kar naj bi privedlo do stopnje, ko se problematizira družbena neenakopravnost ali oblastno zatiranje in se to poskuša odpraviti. Naloga hobsbawmovskega družbenega upornika je, da s svojimi nelegalnimi praksami opozori na nepravilnosti in pripelje ljudstvo do točke, ko samo prevzame in nadaljuje delo.

Upoštevač predstavljeno delovanje uskokov in poznavanje delovanja zapatistov, lahko trdimo, da so bili oboji v svojem okolju družbeni uporniki. Ker se razvoj človeštva spreminja in prilagaja, se je tudi družbeno uporništvo spremenilo. Od ideje o posamezniku ali skupini, ki se v ilegali skriva in bori za skupnost z nelegalnimi dejavnostmi, smo prešli na vidno in aktivno skupino prebivalcev, ki se skupno bori ne samo za ljudstvo, temveč tudi za bodočnost države.

Kar je skupnega z uskoki, je njihova organiziranost, solidarnost in skupinskost. Obenem bi lahko dodali boj zoper sovražnika, ki je bil za uskoke turška armada, za zapatiste pa lažna in skorumpirana oblast. Razlikovali so se po namenu in oblikah uporništva, skupno pa jim je bilo, da se (kakor tudi Hobsbawm pokaže v svoji teoriji) njihova uporniška pot razmeroma hitro konča, ker jih oblast premaga.

Sklepna misel ob pisanju o temi, ki še zmeraj vzbuja številne ideje in kritike, ali (je) torej družbeno uporništvo obstaja(lo) in kdo so predstavniki tovrstne nepokorščine, nas vodi v razmišljanje o družbi, o ljudeh, ki jo vodijo, in o sedanjem ekonomskem ter socialnem stanju – da o obetih za prihodnost sploh ne govorimo. Prišli

smo do točke, ko preprosto nič konvencionalnega ne pomaga in ne privede do rešitve, ker je že vse skupaj premočno 'pokvarjeno'.

Prišli smo do trenutka, ko se želja po akciji zahteva in je nujno potrebna. Akcijo pa lahko izpelje samo nekdo, ki se upira, nekdo, ki se žrtvuje za blaginjo družbe. Potrebujemo Hobsbawmove družbene upornike, ki bi s svojo dejavnostjo pomagali in opozarjali. Danes z opozarjanjem hitreje prideš do medijev in mednarodne skupnosti, kar pripelje do hitrejših in konkretnjših rešitev, četudi izsiljenih 'na grd način'. Kar pogrešamo, so borci za pravičnost in močni kritiki oblasti. Uporništvo proti nepravičnemu sistemu in socialni boj v obliki nelegalnih praks ali kakršne koli nepokorščine "ne glede na svojo malostevilnost, pomanjkanje kapitala in neposedovanje aparatov moči pa odpirajo perspektivo drugačnega sveta. V tem svetu pa je po besedah Erica Hobsbawma to perspektivo treba skupaj dognati."²³

Možnosti za prave rešitve brez potrebe po kakršnih koli ilegalnih dejavnostih postajajo redkejše iz dneva v dan, malo verjetne za običajnega zaposlenega in skorajda nedosegljive za sedanjo mladino. Nekoč se je pojavil človek – četudi nekateri avtorji zatrjujejo, da zgolj v ljudskih zgodbah –, ki je s svojimi dejanji prinesel ljudstvu pravico in s svojo močjo 'pometel' s tiranom, kar dandanašnji vendarle vzbuja upanje. Upanje, da bodo skupinske akcije prebivalstva pripeljale do prvega koraka k boljši prihodnosti.

Bibliografija

BENUSSI, B. (1997): *L' Istria nei suoi due millenni di storia*. Rovinj, Centro di ricerche storiche – Rovigno.

BENZONI, G., COZZI, G. (1997): *Storia di Venezia*. Roma, Istituto della enciclopedia italiana.

²³ Medica, 2012, 49.

- BERTOŠA, M. (1986): *Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću, I*. Pula, Istarska naklada.
- BERTOŠA, M. (1986): *Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću, II*. Pula, Istarska naklada.
- BERTOŠA, M. (2003): *Istra, Jadran, Sredozemlje: identiteti i imaginariji: feljtoni, elzeviri, kolumne*. Zagreb, Durieux.
- BERTOŠA, M. (2011): *Doba nasilja, doba straha*. Zagreb, Durieux.
- BIANCO, F. (1994): "Ribellismi, rivolte antifiscali e repressione della criminalita' nell' Istria del '700". *Acta Histriae*, III, 149-164.
- BIANCO, F. (2011): *Krvavi pust: kmečki upori in plemiške fajde v Furlaniji med 15. in 16. stoletjem*. Koper, Annales.
- BLOK, A. (2001): *Honour and Violence*. Cambridge, Blackwell Publishers.
- BRAUDEL, F. (1995): *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, zv. I. Los Angeles, University of California Press.
- DAROVEC, D. (2004): *Davki nam pijejo kri*. Koper, Založba Annales.
- DAROVEC, D. (2009): *Kratka zgodovina Istre*. Koper, Založba Annales.
- GESTRIN, F. (1991): *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana, Slovenska matica.
- GIULI, M. (2012): "Legge, contrabbando, territorio". *Quaderni storici*, 47, 139, 1, 161-190.
- HOBBSAWM, E. (1971): *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. Manchester, Manchester University Press.
- HOBBSAWM, E. (2000): *Bandits*. London, Weidenfeld & Nicolson.
- HOBBSAWM, E. (2000): *Gente non comune*. Milano, Rizzoli.
- IMHOF, U. (2005): *Evropa v času razsvetljenstva*. Ljubljana, Založba CF.

- IVETIC, E. (1999): *L'Istria moderna: Un'introduzione ai secoli XVI-XVIII*. Rovinj, Centro di ricerche storiche.
- LANE, F. C. (1978): *Storia di Venezia*. Torino, Giulio Einaudi Editore.
- MEDICA, K. (2012): "Migracije in nova družbena gibanja: trendovski upori ali vizija drugačnega sveta?", *Monitor ISH*, 14/1. 29-50.
- MUIR, E. (1993): *Mad blood stirring: vendetta in Renaissance Italy*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- ORTALLI, G. (1986): *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*. Venezia, Jouvence.
- PERUŠKO, T. (1968): *Knjiga o Istri*. Zagreb, Školska knjiga.
- POVOLO, C. (2007): "Pravni sistem Beneške republike: Benetke in njihov teritorij (XV.-XVIII. stol.)". *Annales, Series historia et sociologia*, 17, 2.
- ROLAND, N. (1994): *Legal Anthropology*. Stanford, Stanford University Press.